

RÉGI MAGYAR DALLAMOK — MODERN MAGYAR ZENEKUTATÁS

Denijs Dillének, a kiváló Bartók-kutatónak

Zenei múltunk kutatói a legutóbbi tizennégy esztendőben hat ismeretlen, XVIII. századbeli dallamgyűjteményt tártak fel s adtak — részben — közközre. *Kodály Zoltán, Szabolcsi Bence*, valamint *Domokos Pál Péter, Falvy Zoltán, Murányi Róbert Árpád* s e sorok írójának közlései mintegy 160 régi magyar dallammal gyarapították ismereteinket: mit énekeltek, milyen muzsikát játszottak nálunk kétszáz esztendeje.

Szigorúan szemlélve az eddig leírt néhány sort, máris „tetten érhetjük” önmagunkat a fogalmazás pontatlanságában. *Gyarapítani* csak meglevő ismereteket lehet — a magyar zenetudomány pedig egészen 1951-ig, Kodály „Magyar táncok 1729-ben” című előadásáig az 1689 és 1780 közt eltelt kerek száz évet, a virginálkönyvek s az első verbunkos darabok és sárospataki kóruspartitúrák közti évszázadot, fehér foltként tartotta számon zenetörténetünk térképén. *A kor magyar világi műzenéjéből egyetlen dallamot sem ismertünk!*

— De hiszen ez a zenetörténezsnek magánügye — vethetné ellen egyik-másik közömbös olvasó. Alighanem örájuk is gondolt Kodály, amikor — említett előadásában — ekképpen szolt az új lelet s a vele kapcsolatos kutatómunka általános jelentőségéről: „...nem ismerjük, nem érthetjük egészen egy kor történetét, ha zenéjéből semmit sem ismerünk. A XVIII. század legalaposabb leírása hiányos, míg nincs meg hozzá a zene. Mert van az emberi érzés- és gondolatvilágnak egy rétege, amit csak a zene tud kifejezni és semmi más.”

Kodály tizennégy év előtti előadása óta — mondottuk — további öt gyűjtemény került 200—230 esztendő s lappangás után napvilágra. Az évszázados „fehér folt” összezsugorodott. Egész dallamcsaládok útját követhetjük immár végig, a XVII. századtól a XIX-ig, sőt máig. Az új anyag hidat teremtett a százados kultúrák közt: műzene és népzene, XVII. századi ungaresca és múlt századi verbunkos muzsika eddig inkább csak megálmodott, mint tudományosan bebizonyított összefüggéseire vetett éles fényt. Rámutatott a magyar zene hagyományainak egységére s fejlődési folyamatának főbb állomásaira. Megtudtuk, hogy a XVI. században kialakult magyar táncforma, az ungaresca, virágzott még a XVIII-ban is. A század közepén frissült fel új áramlatoktól: a magyar népzene, szomszédaink hangszeres táncmuzsikája, balkáni—török elemek, végül a bécsi klasszicizmus kisebb és nagyobb mesterei járultak hozzá annak az új nemzeti stílusnak végső kialakulásához, melyet csakhamar magáénak érzett az egész ország és jellegzetesen magyarnak a nagyvilág. Ezt az „új hangot” azóta is *verbunkosként* ismerjük. Nélküle épp oly kevésbé érthetné meg a késő utód a reformkor lendületét, mint Bartók nélkül a második világháborút megelőző évek tragikus feszültségét.

Mindezzel nagyon is általános-vázlatos képet adhattunk csak a magyar zene fejlődésének erről a napjainkig ismeretlen korszakáról. A teljes kép elkészültéhez évek, évtizedek kutatómunkája szükséges még: összevetések, elemzések száza, kisebb-nagyobb „felfedezések” egész sora (és persze, további anyagot feltáró kutatószerencse). Két új adattal had járuljunk hozzá mi is e nagy munkához: az első a kuruckori líra értőihez-kedvelőihez szolt, a másik a Bartók-zene híveihez és kutatóihoz.

*

Csinom Palkó nótája egyike a kuruc líra legnépszerűbb emlékeinek. Az elmúlt években előkerült XVIII. századbeli kéziratokból azonban egyértelműen kitűnik: a múlt század lelkes zenekutatói — *Bartalus, Káldy, Fabó* — egy sohasem létezett melódiát terjesztettek el országszerte „Csinom Palkó nótája” címen. Arról persze nincs szó, hogy — Thaly Kálmán módjára — maguk komponálták volna „kuruc dallamot”, Az viszont kétségtelen, hogy Bartalus rosszul fejtett meg egy kéziratot, és tévedését — igaz: ellenőrző második forrás híján — minden gyűjtemény, antológia, népszerűsítő kiadvány átvette, közel száz éven át. Egészen máig.

Tény, hogy „Csinom Palkó” című, illetve kezdetű dallam nem maradt ránk a *XVIII. századból hiteles feljegyzésben. *Pálóczy Horváth Ádám* 1813-ban, illetve egy évvel később összeállított *Ötödfélszáz Énekek* című dallamgyűjteményében (kritikai kiadása, *Bartha Dénes* és *Kiss József* gondozásában, 1953-ban jelent meg) van azonban egy *Kurucz, hajdú, és Paraszt* című ének, „Patyolat a kurucz, Gyöngy a felesége” szövegkezdettel (251. szám), melyet Horváth régi, becses dallamnak tartott. Gyűjteménye előszavában így írt róla: „Itt is megvallom, hogy egy olyan régi kurta darabnak, mint: *Patyolat a kurucz, vagy Fut az oláh hegyőldalon, vagy*

Árokszállásánál volt a veszedelem, károbbnak tartom örök elveszését, mint a hódoltató táborból egy hatvan fontos ágyúnak.

Pálóczi Horváth kottairása azonban kezdetleges volt: a ritmusjelzésre kétfajta jelet használt csupán. Rombusz-kotta jelentette a hosszú értéket, a kör alakú a rövidet. Azzal pedig, hogy a dallam elejére nem írt se kulcsot, se előjegyzést: abszolút hangmagasság, modus és hangnem tekintetében találgatásra (vagy: összevetésre) készítette kései olvasóját.

1869-ben Bartalus István kiadott *Magyar Orpheus* címen XVIII–XIX. századi dallamokból álló „vegyes tartalmú zenegyűjtemény”-t, benne egyebek közt az Ötödfélszázad Énekek 45 dallamát. Úttörő vállalkozás volt, melynek azonban Bartalus meglehetősen szerkesztői önkénnyel tett eleget. A ritmikai megoldások s a dallam-hang módosítások tekintetében arra törekedett, hogy a régi melódiákat men-nél „korszerűbbé” tegye, nemegyszer verbunkos-díszítőelemekkel „ékesítve fel” a XVIII. századi ungarcsákat. De egyes dallamok eltorzulásáról mégsem ő tehet Pálóczi Horváth kottairása — mondottuk — mellőzte a darab abszolút hangmagas-ságát és modusát egyértelműen megadó kulcsokat (ez a kulcs annak „kulcsa”, hogy dúr, moll vagy régi, úgynevezett modális dallammal van-e dolgunk). Bartalusnak tehát értelmeznie kellett a dallamokat. Ez pedig hol sikerült neki, hol nem. A „Pa-tyolat a kurucz”-ot moll-dallamnak fogta fel, így is adta ki a *Magyar Orpheus*-ban.

Alkalmasint Káldi Gyula, a népgúnyoló kuruc zenei hagyományok nagy-hatású terjesztője, Eötvös Károly legkedvesebb muzsikusa (1838–1901) figyelt fel rá, hogy Horváth Ádám szövege egy hosszabb kuruc éneknek, a Bocskor-dalos-könyvben dallam nélkül fennmaradt „Csinom Palkó” kezdetű versnek töredéke csupán. Bartalus moll-olvasását alapul véve, a „Patyolat a kurucz”-melódiát (né-mi módosítással, néhány szótagbővítéssel) Káldy „varrta össze” a „Csinom Palkó”-szöveggel. El is terjedt a dal, él ma is.

1962-ben azonban előkerült egy 1730-ból származó, magyar táncokat („Saitus hungaricus”-okat) tartalmazó kottás kézirat, Szlovákiából. Ez a gyűjtemény *Ap-ponyi-kézirat* néven került a zenetörténeti irodalomba (utóbb megállapították, hogy valamikor a zayugróczy Zay család tulajdonában volt). Ebben két olyan mé-lódia is szerepelt, mely szerkezetét, terjedelmét, dallamvonalát tekintve pontosan megegyezett a „Patyolat a kurucz”-cal. *Eppen csak dúr* (illetve mixolid) *dallam volt*. Kisvártatva két további XVIII. századi gyűjteményből, az úgynevezett *Szirmay-Keczer* félelől s az esztergomi *Barkóczy-kézirat*ból is előkerült a dallam, ott is dúr, illetve mixolid formában (ezek a gyűjtemények szöveg nélküli, hangszernek szánt dallamtáruk s ezért mindenhol rögzítik az abszolút magasságot). Kitént te-hát: a „Patyolat a kurucz” egyike volt a XVIII. század népszerűbb dallamainak, az ország több helyén is feljegyezték alapvonásaiban egyező változatait. Most már nem volt más dolgunk, mint egymás alá írni a négy hangszeres változatot, az utolsó sorba pedig Pálóczi Horváth feljegyzését — s az első négy sor megadta az ötödik pontos értelmezésének „kulcsát”. Íme (első dallamunk a Barkóczy-kéziratból, a má-sodik s a harmadik az Apponyi-félelől, a negyedik a Szirmay-Keczer-gyűjtemény-ből való, az ötödik az Ötödfélszáz Énekekből):

(1) [b]

B
7. sz.

A
15

A Hung
20.
6b

Sz
C/46.

ÖÉ
251.

Pa - tyo - lat a' ku - rucz, Gyöngy a' fe - le - sé - ge,
He - tes vá - szon a' hajdú, Kőd a' fe - le - sé - ge:

1
2
3
4
5

Bor - jü szá - jü pa - raszt - em - ber :|| Ku - ra fe - le - sé - ge, Ku - ra fe - le - sé - ge.

Ez tehát a „Csinom Palkó”-ének, *mai olvasásban* (megtartva Pálóczi Horváth hosszú-rövid ritmusjeleit):

(2)

Pa - tyo - lat a ku - ruc, gyöngy a fe - le - sé - ge. He - tes vá - szon a haj - dú,
Kőd a fe - le - sé - ge. Bor - jü szá - jü pa - raszt em - ber, bor - jü szá - jü
pa - raszt em - ber ku - ra fe - le sé - ge. ku - ra fe - le - sé - ge

*

Bartók „Gyermekeknek” című alkotásához is tétet egy megjegyzést a frissiben feltárt dallamanyag.

Az 1908–1909-ben készült zongoradarab-sorozat keletkezéséről, jelentőségéről sokan és sokat írtak már: ezekkel a magyar és szlovák nép- és gyermekdalfeldolgozásokkal vezette be Bartók az ifjúságot a népi muzsika s egyben a modern zene világába. Ez volt első kötete annak a teljes értékű „gyermek-irodalomnak”, melyet Kodály Zoltánnal együtt teremtett.

A Rozsnyai kiadású mű II. füzetében, XXIX. számként, Bartók ezt a dallamot dolgozta fel:

(3)

Allegro

f

Szövege, a II. füzet jegyzetei szerint:

*Ej, haj, micsoda
Leányoknak vacsora,
Töltött liba combja.*

A dallam forrásáról ugyanitt ennyit mond: „(Horváth Ádám gyűjtése, XVIII. sz.-ból)”.

Bartók feldolgozásának művészi értékét mit sem kisebbíti, hogy témája ez esetben hibás olvasásban közzétett, csonka dallam. A zeneszerző ugyanis közvetett forrásként használta csupán Pálóczi Horváth Ádám kéziratos gyűjteményét. A közvetítő ezúttal is Bartalus István volt, aki Magyar Orpheusában így „fejtette meg” az Ötödfélszáz Énekek 270. dallamát:

Ej! haj! micsoda?
(1750)

(4) Horváth Ádám gyűjteményéből

Mérsékelve.

Sz
F/38.

ugyanaz
2. rész

ÖÉ
405.

ÖÉ
270.

Nem bú - nom én, ha' úgy is...

Ej haj! mi - cso - da? le - í - nyok - nak va - cso - ra.

1

2 poteris per Svam

3a

3b

4a

4b

5

6

Töl - tött galamb comb - ja.

Megtudta-e Bartók valaha is, hogy „Gyermekeknek” című alkotásában egy hibásan értelmezett dallamot is feldolgozott? Erre teljes bizonyossággal aligha adhatnánk választ. Azt viszont, népzene gyűjtő tapasztalatai alapján, előbb-utóbb meg kellett állapítania, hogy a feldolgozott dallam töredékes, csonka. S a hitelességre és pontosságra oly sokat adó zeneszerző habozás nélkül levonta az eset tanulságát: a „Gyermekeknek” 1945-ös amerikai kiadásából ezt a darabot *kihagyta*. Eddig nem volt rá bizonyítékunk, hogy miért. Most erre a „miért”-re is választ adott a XVIII. század újabb feltárt táncmuzsikája.

BÓNIS FERENC